

A helynévi szinonímia csíki szinkrón mikrotoponímiai rendszerek tanúsága alapján

1. A mikrotoponímiai szinonímia vizsgálatai

A lexikai szinonímia a nyelvi rendszer egyik legfontosabbik paradigmikus viszonyfajtája, olyan strukturális jelenség, amely a helynévrendszert is áthatja abból kifolyólag, hogy a helyosztályok egyedeit jelölő helynevek maradéktalanul osztoznak a helyosztályokat jelölő köznevek legkülönbözőbb sajátosságaiban, így azok szemantikai jellemzőiben is. A közlési folyamat szempontjából különösen fontos lexikai szinonímia nagyon összetett szószemantikai jelenség, amelynek definiálása kapcsán megoszlott és megoszlik a szakirodalom véleménye (KÁROLY 1970: 88–91). A korábbiakból ismert szűkebb és tágabb értelmezési tendenciái meghatározzák még a legújabb vizsgálatait is. Így a strukturális szemantika például „a szinonímia fogalmát a denotatív szinonímiára korlátozza” (KIEFER–GYURIS 2006: 181, KIEFER 2000: 26), KÁROLY SÁNDOR meghatározására emlékeztetve: „Szinonimáknak mi csak azokat a szavakat — vagy akár jeleket, tehát általánosságban morfémákat — tekintjük, amelyeknek a denotatív jelentésük megegyezik, pragmatikus és szintaktikai jelentésük azonban többnyire különböző” (1970: 88), a keretszemantikai megközelítés pedig egészen tág összefüggésekbe helyezi: „a mentálisan tárolt és enciklopédikus ismereti alapokra épülő fogalmi keret lexikális hálójához való kötődésük, azon belül elfoglalt helyük alapján azonosítja” a szinonimákat (ANDOR 1998: 9).

A lexikai szinonímia sajátos típusának nevezhető helynévi szinonímia az 1970-es évektől kerül a szemantika érdeklődési körébe (HOFFMANN 2003: 114–7). Előbb a szószemantika figyelme terelődik rá, amely helynévi példával (*Svábhegy, Szabadsághegy*) is illusztrálja a tulajdonnévi jelentés szűk értelemben vett szinonímia aspektusát, amelyet egyébként mindössze néhány szó erejéig érint csupán (KÁROLY 1970: 113). A szószemantika nyomán a névjelentéstan is foglalkozik a helynévi szinonímia jelenségével, de továbbra is csak a szinonímia tulajdonnévi kategóriáján belül taglalja. A tulajdonnévi szinonímia fogalmának tisztázásával leszögezi a helynévi szinonímia fogalmát is, hangsúlyozva, hogy „a szinonimák azonos denotátumra vonatkoznak, a szövegen belül az értelem lényeges megváltozása nélkül felcserélhetők” (J. SOLTÉSZ 1979: 39). A névjelentéstan tulajdonnévi, illetve helynévi szinonímia kategóriája egyértelműen megfelel a jelentéselmélet denotatív szinonímia fogalmának (KIEFER 2000: 26, KIEFER–GYURIS 2006: 181).

A helynévi szinonímia jelensége szinkrón és diakrón vetületei alapján a leíró és a történeti helynévkutatást is foglalkoztatja. Az élőnyelvi mikrotoponímiai rendszerek szinonímiája elsősorban a leíró helynévkutatás jelentéstani elemzéseinek képezheti tárgyát, de rendszerszerű leírásának tekintettel kell lennie a diakrón kutatásokra is. A mikronévi szinonimavizsgálatok nyitányát azok a vizsgálatok képviselik, amelyek különböző szempontok alapján közelítik meg a helynévi szinonimáknak ezt a fajtáját. Több sajátosságát is feltárják, de tekintettel arra, hogy eltekintenek rendszertani összefüggéseitől, átfogó, hiteles képet nem nyújthatnak róla. Ezek a vizsgálatok egyrészt INCZEFI GÉZA nevéhez fűződnek, aki több írásában is foglalkozik a helynévi szinonimák elemzésével, de a helynevek névközület-szemlélete következtében vizsgálatait, vizsgálati eredményeit nem problémamentesek (vö. HOFFMANN 2003: 115). Monografikus keretek között is foglalkozik e kérdéskörrel, a helynevek változási jelenségeiként foglalja össze a rokon értelmű nevek típusait (1970: 55–61). A szóban forgó vizsgálatok másik képviselője KÁLNÁSI ÁRPÁD, aki szinkrón és diakrón módszerrel fogja vallatóra egy tájegység helynévanyagának a szinonimáit, de mivel eltekint a rendszertani összefüggésektől, és sajátos módon névtani és jelentéstani szempontok alapján közelíti meg őket, ellentmondásos névpártípusokhoz jut (1980).

A helynévi szinonimák kutatása HOFFMANN ISTVÁN vizsgálataival terelődik új mederbe, aki „A helynevek jelentéstani vizsgálatához” című tanulmányában (1980) elsősorban névjelentéstani és rendszertani szempontokat jelöl ki a mikronévi szinonimák vizsgálatára, nem tagadva a szociolingvisztikai, a diakrón és a stilisztikai szempontok fontosságát sem. A névelmélet nyomán a többnevűség egyik aspektusaként értelmezi a szinonimákat, kizárva közülük a helynevek ejtészváltozatait. Helynévi szinonimatipológiáját „a tulajdonnév és a benne esetlegesen kifejezett köznévi jelentés párhuzamba állításával” tárja fel (i. m. 18), s kimutatja azt, hogy a mikrotoponímiai rendszer helynévpárjainak lexikális elemei közvetlenül és közvetve is utalhatnak a szinonimitásra, de olyan esetek is előfordulnak, amelyekben a szinonimitás nyelvi eszközökkel nem fejeződik ki.

A helynévi szinonimák egyik típusát a csak nyelvtani megformáltságban eltérő szinonimák alkotják: *Delelő-kút* ~ *Delelői-kút*, *Nyolcas* ~ *Nyolcasok*, amelyeket HOFFMANN alakváltozatoknak nevez. Egy másik típusukat azok a névpárok mutatják, amelyek alaptagi vagy meghatározó lexikális elemei a helynévi alakulatoktól függetlenül is szinonimák, következésképpen a névalakulataikat (*Csárdai-ér* ~ *Csárdai-víz*, *Mester-föld* ~ *Tanító-föld*) „maga a nyelv «kényszeríti» szinonimaszerepre” (i. m. 19). A nyelvrozszeretani meghatározottságú szinonimák mellett sajátosnak mutatkoznak a névrozszeretani meghatározottságú szinonimák is. Ezek a mikrotoponímiai rendszer egyszeri előfordulású objektumainak az úgynevezett rövid-hosszú névpárjai (*Csárda* ~ *Hagymási-csárda*), amelyek „egyik tagja egyedítő szerepű földrajzi köznévi: az egyedjelölést egymagában is képes elvégezni, lévén az adott objektumosztály egyetlen képviselője a közösség névrozszerében.

Megkülönböztető elemmel bővült párja itt nem a pontosabb elkülönítést szolgálja, hanem talán csak a helynevekben jelentkező ösztönös logikai-fogalmi kéttagúságra törekvés megnyilvánulása” (i. h.). A szinonimitást nyelviileg közvetve kifejező névpárok esetében a névpárok azonos objektumának azonos földrajzi közneve utal a felcserélhetőségre, ám a különböző névadási motívumról tanúskodó meghatározó tagjuk között nincsen lexikális kapcsolat: *Bika-rét* ~ *Falu-rét*. A szinonim helynevek egy másik jellegzetes típusát a szerkezeti változással alakult helynevek képezik, amelyekben a szinonimitás ténye nyelviileg nem jut kifejezésre: *Kalapács* ~ *Kalapácsi-dűlő*, *Tilos* ~ *Tilos-dűlő*, mint ahogyan nem jut kifejezésre a *Zsidódomb* ~ *Ó-temető*, *Legréti-domb* ~ *Ebédleső* típusú névpárokból sem, „amelyekben még valamiféle lexikális elem megléte sem utal — akár közvetve, az osztályba tartozáson keresztül — a szinonimitásra” (i. m. 20).

A helynévadás HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott modellelmélete újabb perspektívákat nyit a helynévi szinonimák rendszertani vizsgálataihoz (1993, majd 2007), amit a megpezsztülni látszó szinkrón és diakrón szinonimavizsgálatok is bizonyítanak. A szórványosnak nevezhető szinkrón elemzések között szerepel BÍRÓ FERENC munkája, aki Körösladány helynévallományának többnevűségi eseteit taglalja (2002). A többnevűség körébe tartozó névpárok szerkezeti, szemantikai, alaktani sajátosságai, eltérései alapján mutat ki tipikus realizációkat, amelyeket a szakirodalmi előzmények „elméleti alapvetését felhasználva” elemez (HOFFMANN 2003: 116). PÓCZOS RITA modellelméleti alapú kutatásai a többnyelvűség körülményei között világítják meg a szinonímia jelenségét, a Baranya megyei Sásdi járás német-magyar mikrotoponímiai rendszereiben vizsgálva sajátosságait (2008). A téma monografikus keretek közötti tárgyalása részletezi a kétnyelvű mikrotoponímiai rendszerek helynévi szinonimiájának névrendszertani összefüggéseit, és bemutatja újonnan kidolgozott kétszintű elemzési keretét is (2010: 173–205). A helynévi szinonímia diakrón vetületei a legújabb történeti helynévkutatásoknak is tárgyát képezik, amelyek történeti névrendszertani összefüggéseiben tárják fel a jelenséget (vö. PÓCZOS 2010: 173–4).

2. A csíki mikrotoponímiai rendszerek szinonimái

A szinonim névpárok a szinkrón csíki mikrotoponímiai rendszerekben is viszonylag gyakori jelenségek, mint egyébként minden szinkrón mikrotoponímiai rendszerben. Gyakoriságukra a pragmatikai nézetű összesített leírásuk világíthat rá a legegyszerűbben: a vizsgált öt település¹ mesterségesen kialakított névrendszerében 1490 objektum szerepel, amelyeket 1839 név azonosít, így a névrendszerben az objektumok és a nevek aránya 1 : 1,23. A földrajzi objektumok egyenyed

¹ Az öt települést a következő rövidítésekkel jelöltem: Cs = Csíkcekefalva (névanyagához lásd CSOMORTÁNI 2009), Cso = Csobotfalva (CSOMORTÁNI 2007: 133–4), K = Karcfalva (CSOMORTÁNI 2004, 2005), M = Csíkszentmihály (CSOMORTÁNI 2006: 127–30), S = Csíkszentsimon (CSOMORTÁNI 2000: 1109–72).

része többnevű, háromnegyed része pedig egynevű. A többnevű objektumok két-, három-, négy- vagy ötnevűek. A többnevűség eseteinek előfordulási aránya alapján a kétnevűség jelensége a többnevűség legjellegzetesebbik esete (80%), ehhez viszonyítva a három-, négy- és ötnevűség csak szórványosnak mondható.

A többnevűség jelensége a névrendszer vizsgált névfajtái: a víz-, a domborzati, a lakott területi és az építménynév vonatkozásában is sajátos képet mutat. A négy névfajta mindenikére jellemző, jelzett esetei azonban nem általánosak minden névfajta körében. A két- és háromnevűség nevezhető általánosnak, ám a négy- és ötnevűség nem, azok csak a víz-, a lakott területi és az építménynévre jellemzőek, de a domborzati névre nem. A kétnevűség a névfajták közötti elterjedtsége és gyakorisága alapján is kiténik a többnevűség esetei között: minden névfajtára kiterjed, minden névfajta körében megközelítőleg 80%-os gyakorisági mutatójú jelenség, így a csíki mikrotoponímiai rendszer(ek) legalapvetőbb többnevűségtípusa. Hozzá viszonyítva a három-, négy- és ötnevűség már a névfajták körében is jóval ritkábbnak mutatkozik, de a névrendszer(ek) síkján is. A lakott területi nevek kapcsán azonban meg kell jegyeznünk, hogy azok esetében valamivel gyakoribb, mint a többi névfajta esetében, ami a lakott területi név nagyfokú változásérzékenységeivel magyarázható. Mindez nem véletlen csupán, hisz a településnevek kivételével a lakott területi nevek mind népnyelvi nevek, amelyek körében újabbnál újabb névalakulatok sorakoznak.

A többnevűség domborzati névi vonatkozása, az pontosabban, hogy a névfajta kizárólag csak két- és háromnevű névfajtának mutatkozik, kevésbé érzékeny a változásokra, feltételezhetően a domborzati helyfajta sajátosságaira, többek között például annak állandóságára vezethető vissza. A víznév többnevűségének a jelensége a domborzati név és a lakott területi név többnevűségének a határsávjában mozog, a két- és háromnevűség uralja a domborzati név két- és háromnevűségéhez megközelítőleg hasonló gyakorisággal, a lakott területi névhez a négy- és ötnevűség jelensége közelíti. Mindez feltételezhetően a névfajta domináns mikronévi jellegével hozható összefüggésbe.

A csíki mikrotoponímiai rendszerek különböző névfajtáinak a rokon értelmű névpárjai jellegzetes szinkrón szinonimák, szinonimájuk „a szinkroniában funkcionális értékű, azaz a szinkroniában érvényes a köztük levő megfelelési viszony, és itt jelentkezik a nyelvhasználatbeli következmény: felcserélhetőségük vagy fel nem cserélhetőségük” (KÁROLY 1970: 88). Általános és sajátos tulajdonságokkal jellemezhetők. Általános sajátosságaik a szinonimákra általában jellemző tulajdonságok, a sajátos vonásaik pedig a tulajdonnévi, a helynévi szinonimák specifikus jegyei, amelyeket a továbbiak a többnevűség domináns esetét, a kétnevűséget képviselő párok alapján taglalnak, esetenként utalva a szinkrón névpárok keletkezéstörténeti vonatkozásaira is.

A vizsgált mikronévi szinonimák általános sajátosságai között mindenekelőtt a szinonimaságuk lényegi ismérve, denotatív jelentésük ekvivalenciája emelhető ki

(K: *Olt* ~ *Olt/vize*,² Cso: *Somlyó/hegye* ~ *Bükk/hegye* ~ *Bükk*, Cs: *Középtíz* ~ *Középtíz* ~ *Középszeg*). A szinonímia viszonya az esetek többségében monoszém helynevek jelentéstani viszonyaként jelentkezik, ritkábban azonban a poliszém helynevek körében is előfordul, a poliszém helynevek is lehetnek szinonimák, ám a denotatív jelentéseik közül mindig csak az egyik jelentés alapján. Mindezt a csíkszentmihályi mikrotoponímiai rendszer *Köpűs-kút* jellegetes poliszém neve is igazolhatja, amely alapjelentése szerint víznév (*Köpűs-kút*¹), viszont jelentésbeli névalkotással kialakult egy domborzati névi, völgyfőnévi másodlagos jelentése is, amelynek alapján szinonim viszonyban állhat az általa jelölt denotátum *Irtás-patak/feje* másik nevével.

A rokon értelmű helynevek szinkrón mikrotoponímiai rendszerek jelenségei, a helyi nyelvjárások szinkrón névrendszereinek jellegetes névpárjai, amelyek megszorítással bár, de megfelelnek a belső nyelvváltozatokbeli szinonimitással szemben támasztott elvárásnak: „— a szinonimitás jellegetesen szinkrón jelenség lévén — csakis olyan lexémákat tekinthetünk szinonimáknak, amelyeket ugyanaz a nyelvközösség használ” (O. NAGY 1965: 321). A szinonim helyneveknek az azonos toponímiai normatudattal rendelkező névközösségek körében való használata szinonimikailag kötött helynévhasználatnak nevezhető, szemben a rokon értelmű pár nélküli helynevek használatával, amely szinonimikailag szabad helynévhasználat (vö. KÁROLY 1970: 82). A helynévi szinonimákra is érvényes a szinonimák felcserélhetőségének a szabálya, amelyet J. SOLTÉSZ KATALIN névelméleti munkája is hangsúlyoz (1979: 39), ennek értelmében a szinonimák denotatív jelentésük ekvivalenciája következtében ugyanazon környezetben felcserélhetők egymással (M: *Aranyos/kút* ~ *Csorgó*, S: *Bárka/út* ~ *Bárka*). Az ilyen helynévi szinonimákat KÁROLY SÁNDOR terminusával fakultatív szinonimáknak nevezhetjük szemben a kombinatorikus szinonimákkal (1970: 84), amelyek különböző tagjait a helyi nyelvjárási közösségek más és más csoportjai használják más és más beszédhelyzetekben (Cs: *Borvíz*¹ ~ *Alsó/borvíz*¹, M: *Borvíz*³ ~ *Alsó/borvíz*). Feltételezhetően a kombinatorikus szinonimák egyik sajátos eseteként értelmezhetők a mikrotoponímiai rendszerek olyan szinonimái, amelyek szomszédos települések közösen birtokolt vagy használt helyeit jelölik, de tagjaik a szomszédos mikrotoponímiai rendszerek egyikéből, illetve másikából származnak, viszont mindkét névközösség esetében a szinonimikailag kötött névhasználat képviselői. Ilyen „fiktív” névpárt alkot a karcfalvi névrendszerből idézhető *Lucos/tó* ~ *Ördög/tó* víznévi szinonimapár, amelynek a *Lucos/tó* tagja a karcfalvi, az *Ördög/tó* tagja pedig a szomszédos gyergyóújfalvi mikrotoponímiai rendszerből származik.

A helynévi szinonimák természetes beszélt nyelvi, nyelvjárási jelenségek, amelyek normatívak ugyan, de nem normalizáltak, nem standardizáltak, mint ahogyan nyelvjárási egységük sem standardizált nyelvi változat. BENKŐ LORÁND megfo-

² A kétrészes helynevek egyes névrészeit / jellel különítettem el.

galmazásában ugyanis addig, amíg „A normalizált sztenderd például a maga minden nyelvi jelenségre kiterjedő kötöttségeivel erősen lefogja a változások lendületét, a nyelvi elemeket és felhasználási szabályait igyekszik változatlanul tovább vinni, s ezt a szilárdságot a sztenderd nagy szociális elterjedtsége természetesen csak még tovább segíti.” (1988: 93), addig a tudatos normaszilárdító törekvések hatóköréből kiesett nyelvjárások a változások tekintetében a legérzékenyebb belső nyelvváltozatok, „bennük a mozgás minden szempontból meglehetősen nagy. A cserélődésre való hajlam különösen erős a nyelvjárási szokásokban, amihez (...) a normakötöttségek hiányán kívül persze a szociális elterjedtség viszonylag szűk köre szintén hozzájárul.” (i. m. 93–4). MEZŐ ANDRÁS is hangsúlyozza a közösségi nevek variabilitását a közösségi és a hivatalos nevek párhuzamos bemutatásakor. A közösségi nevek kapcsán kiemelt következő sajátosságok természetesen a mikrotoponimákra is érvényesek: egy-egy névközösség alkotja, befogadja vagy újraalkotja őket, mint beszélt nyelvi, közösségi névhasználatbeli elemeknek lehetnek változataik, a kollektív emlékezet örökíti át azokat nemzedékről nemzedékre, a hivatalos neveknek azonban, amelyeket a hatóság alkot, befogad vagy újraalkot, mint írott nyelvi összetevőknek, nem lehetnek változataik, törvények, rendeletek szabályozzák használatukat, amely hivatalos fórumokon kötelező, tehát ezek a nevek normatívak (1982: 42).

KÁROLY SÁNDOR szerint „a szinonimák hangalakja más, más szócsaládjuk van, más a motiváltságuk” (1970: 81). A megállapítás a csíki helynévi szinonimákra is érvényes, amelyek hangalaki, szerkezeti sajátosságaik alapján beleillenek a tágan értelmezett szinonimák, a legkülönbözőbb szinonim jel- és jelkapcsolattípusokba is (i. m. 160–2). A szinonim névpárok hangalakja, névelemszerkezete a teljes mértékű eltéréstől a csak névalkotó toldalékmorfémányi eltérésig a változatok egész sorát mutatja, amelyeket a névpárok tagjainak motivációtípusa, illetve az annak megfelelő névalkotási szabály határoz meg (K: *Akaszító/hegy ~ Bakacs*, Cso: *Szent Péter/templom ~ Szent Péter/temploma ~ Szent Péter ~ Templom*, S: *Régi/Olt ~ Új/Olt*, *Szent László/köve ~ Nagy/kő*, Cs: *Bajoz ~ Bajozd*).

A szinonim helynévpárok szerkezeti egyezései és eltérései egyaránt fontosak a helynévrendszertani szinonímia viszonyának megismerése szempontjából. A mikrotoponímiai rendszerek rendszerszemléletű modellelméleti megközelítése értelemszerűen a névpárok modellelgyezései alapján mutat rá azok névrendszertani meghatározottságára, névrendszertani összefüggéseire. A szinonim helynévpárok tagjainak a névszerkezeti sík modelljeiben kivetülő jelentésbeli, jelentésszerkezetbeli összefüggései a szinonim helynévszerkezetek hangalaki és szemantikai megfeleléseiben modellrelációkként ragadhatók meg (vö. PÓCZOS 2010: 182, 200).

A denotatív jelentésszerkezeti tényezőjük alapján ekvivalens névpárok szerkezetei sajátos módon kétféle jellegzetes relációról tanúskodnak, az azonosság és a szinonímia viszonyát mutatják összefüggő névrészek, pontosabban azok lexikális elemei alapján, amelyek funkcionális névelemekként mindig alapmodellekhez kö-

töttek. A helynévpárok névszerkezeti azonossági viszonya többféle eredetű. Névrendszertani meghatározottságú az olyan szinonimatípusban, amelyben az egyik tag jelentéshasadásos földrajzi köznévvé, a másik pedig ugyanazt a földrajzi köznevet helyfajtajelölő funkcióban felmutató szintagmatikus szerkesztéses kétrészes helynév (Cs: *Borvíz* ~ Csekefalvi/*borvíz*). HOFFMANN ISTVÁN szerint a szinonimatípus esetében „inkább csak a beszélők névérzéke az, ami az átalakulást motíválja: a helynévrendszer bázisát adó kétrészes neveket névszerűbbnek érzik, mint az egyrészeseket” (2007: 112). A helynévpárok névszerkezeti azonosságai a különböző szerkezeti változásoknak is tulajdoníthatók (Cso: *Csere* ~ *Csere/hegy*, K: *Bogoz* ~ *Bogoz/domb*, Cs: *Püsök/nyaka* ~ *Tücsök/nyaka*, M: *Bán* ~ *Bánd*, S: *Vojka halála* ~ *Vojka halálé*), ugyanis „a szinonimapárok jó része szerkezeti változással alakult ki” (HOFFMANN i. h.). Egyazon névadó motívum alapján, de más és más névalkotási szabállyal alkotott helynevek párjai is tanúskodhatnak azonossági relációról: *Aladáré* ~ *Aladár/hegy* (S), *Simon Anti/völgye* ~ *Simon Antié* (M) stb. A szinonim helynevek névrészeinek rokonértelműsége közvetve nyelvrendszertani meghatározottságú. A helynévadás lexikális bázisának szinonim lexémái képezik az alapját, amelyek végeredményben a nyelvjárási szókészlet jellegzetes szinonimái (K: *Oláh/temető* ~ *Román/temető*). „Tájszavak szinonimitásáról akkor beszélünk, ha egyazon nyelvjárásban található az azonos denotátumnak több elnevezésváltozata” (HEGEDŰS 2001: 381). A rokon értelmű névpárok jellegzetes szerkezeti egyezési relációi között mezőösszefüggéssel is találkozhatunk (K: *Malom/utca* ~ *Botok/szere*, M: *Aranyos/kút* ~ *Csorgó*), amely KÁROLY SÁNDOR értelmezése szerint nem tartozik bele a szinonímia szinkrón fogalmába, amely szigorú denotatív egyezést követel (1970: 88). A szinonímia tágabb értelmezései azonban megengednek kisebb denotatív jelentésbeli eltérést, így a mezőösszefüggések is beletartoznak a körébe (vö. SzinSz.). A helynévi szinonimák mezőösszefüggést mutató szerkezeti elemei a szinonímia tágabb értelmezése szerint egyértelműen szinonimák, de a szűk értelmezésbe is beleillenek mint jellegzetes frazeológiai kötött szinonimák, amelyekre az jellemző, hogy a frazémán, „a lexémán kívül nem okvetetlenül szinonimák” (KÁROLY 1970: 83).

A különböző motivációtípusú egy- és kétrészes helynévpárok szerkezeti egyezéseik és eltéréseik alapján mindenképp két csoportra tagolódnak. Az egyik csoportjukat a névszerkezeti szempontból teljes mértékben eltérő helynévpárok alkotják, amelyek denotatív ekvivalenciájuk mellett eltérő motivációjú névszerkezetek (K: *Akaszto/hegy* ~ *Bakacs*). Ezek a szerkezetek a különböző tulajdonságokkal rendelkező helyfajta más és más tulajdonság alapján történő elnevezései lehetnek, a helynévadás során ugyanis az egyik névadó az egyik, „más névadó más vonás kiemelését tarthatja fontosnak: a motiváltságnak ez a fajta önkényessége a helynévi szinonímia egyik alapja” (HOFFMANN 2007: 34). Az eltérő motivációjú névszerkezeti párokban „mintegy felboncolva tárul elénk a valóságnak egy mindig bonyolult, összetett, komplex darabja” (VilLex. *szinonima*). A névszerkezeti

szempontból össze nem függő helynévi szinonima a *d i v e r g e n s s z i n o n i m a* terminussal nevezhető meg.

A szinonim helynévpárok másik osztályába a névszerkezeti szempontból teljes vagy részleges összefüggésekről tanúskodó rokon értelmű helynevek sorolhatók. Az egy- és/vagy kétrészes nevek azonossági és/vagy rokon értelmű viszonya esetében teljes összefüggésről beszélhetünk, tehát a teljes összefüggés az egyrészes nevek esetében egy azonossági vagy szinonim viszonyt mutat, a kétrészes nevek esetében pedig két relációval jellemezhető: egy azonossági és egy rokon értelmű viszonyal: *Kő/kút* ~ *Kő/kutak* (K), *Piac* ~ *Piac tér* (S), *Oláh/temető* ~ *Román/temető* (K) stb. A részleges összefüggés esetén vagy egy azonossági vagy egy rokon értelmű viszony jellemző a szinonim egy- és kétrészes, valamint kétrészes szemantikai szerkezetű névpárokra: *Aranyos/kút* ~ *Csorgó* (M), *Kicsi/Bükk* ~ *Kis/Somlyó* (Cso), *Nagy/kő* ~ *Salamás/kő* (M), *Alsó/Váták* ~ *Belső/Váták* (Cso), *Malom/utca* ~ *Botok/szere* (K), *Nagy/Vágás-víz* ~ *Felső/Vágás-víz* (Cso). A névszerkezeti szempontból összefüggő szinonim helynév a *k o n v e r g e n s s z i n o n i m a* terminussal különböztethető meg ellentétes párjától, a divergens szinonima kategóriájától.

A konvergens szinonimák névelemszerkezeti síkú szemantikai összefüggései lehetnek simplex és komplex összefüggések. Az egyrészes névpárokra értelemszerűen csak egyetlenegy összefüggés jellemző, amely vagy az azonosság vagy a szinonímia relációja. Azt a helynévpárt, amelynek tagjai névelemszerkezeti síkján lexikális azonosság mutatkozik, névelemismétlő szinonimának (K: *Kő/kút* ~ *Kő/kutak*, M: *Nagy/kő* ~ *Salamás/kő*), azt a helynévpárt pedig, amelynek tagjai névelemszerkezeti síkján rokon értelműség viszonya jelentkezik, immanens szinonimának nevezzük (S: *Piac* ~ *Piac tér*, K: *Malom/utca* ~ *Botok/szere*). A névelemszerkezeti síkon egyetlenegy reláció alapján összefüggő szinonimák a simplex szinonima összefoglaló kategóriáját alkotják.

A komplex összefüggésekkel jellemezhető szinonim helynévpárok tagjai jellegzetes módon kétrészes nevek, amelyek névelemszerkezeteire az azonosság és a szinonímia viszonya is jellemző: névrészpárjaik egyike az azonosság, a másika pedig a szinonímia relációját mutatja (Cso: *Alsó/Váták* ~ *Belső/Váták*, K: *Tankók/szere* ~ *Tankók/utcája*). A szinonimáknak az azonosság és a szinonímia relációját is magukban hordozó típusát a komplex szinonima terminusával nevezhetjük meg.

3. A csíki helynevek szinonimatípusainak rendszere

A névelemszerkezeti síkjukon lexikális összefüggésekről tanúskodó különböző mikrotoponímiai szinonimatípusok rendszerbe szerveződnek, amely az alábbi sajátos képet mutatja.

1. *D i v e r g e n s s z i n o n i m á k*. A teljes mértékben eltérő motivációjú helynevek szinonim párpai, a divergens szinonimák nem igazán jellemzőek a vizsgált mikrotoponímiai rendszerekre. Mindössze a csíkszentmihályi *Köpűs-kút*² ~

Irtás-patak/feje és a karcfalvi *Bakacs ~ Akasztó/hegy* domborzati névpár képviseli őket (0,63%). A névpárok S ~ S+F szemantikai szerkezetű típusú helynévpárok, de elvileg bármilyen más szerkezetű névpár is képviselheti a helynévi szinonimának ezt a fajtáját.

2. **Konvergens szinonimák.** A csíki mikrotoponímiai rendszerek igazi rokon értelmű nevei a konvergens szinonimák (99,36%), amelyek két főbb altípusát a szimplex és a komplex szinonimák alkotják különböző variánsokkal.

2.1. A konvergens szinonimák legjellegzetesebb variánsai az egyetlen lexikális összefüggéssel jellemezhető **szimplex szinonimák** (93,24%), amelyek további jellegzetes tagolódást és megoszlást mutatnak.

2.1.1. A szimplex szinonimák központi típusai az **elemismétlő szinonimák** (94,82%), amelyek gyakoriságukkal a vizsgált mikrotoponímiai rendszerek összes többi szinonimafajtáját felülmúlják.

Egy- és/vagy kétrészes nevek szerkezeti változásai gyakran vezetnek teljes elemismétlő névpárok kialakulásához. Az egyrészes és kétrészes nevek bővülése vagy redukciója egyaránt eredményezhet lexémaismétlő S ~ S (S: *Lánczó ~ Lánczó*), M ~ M (Cs: *Bajoz ~ Bajozd*) és S+F ~ S+F típusú (K: *Rossz/kút ~ Rossz/kútja*) szerkezeti párokat. A teljes elemismétlő szinonima az elemismétlő szinonimák kevésbé gyakori altípusa (30,18%).

A gyakorinak mondható elemismétlő szinonimák a **részleges elemismétlő szinonimák** (68,72%). Állományukban előfordulnak jellegzetes egy- és kétrészes névpárok, mint S ~ S+F (M: *Récéd ~ Récéd/pataka*, Cso: *Mogyorós ~ Mogyorós/oldala*), F ~ S+F (Cs: *Borvíz ~ Csekefalvi/borvíz*, Cso: *Borvíz ~ Nagy-mocsári/borvíz*) M ~ M+F (K: *Olt ~ Olt/vize*, *Bogoz ~ Bogoz/domb*), M ~ S+M (M: *Kőd ~ Szentmihályi/Kőd*) szemantikai szerkezetű típusúak, amelyek többnyire névrendszertani meghatározottságú névpárok. Egyrészt névszerkezeti változások eredményei (M: *Récéd ~ Récéd/pataka*, S: *Hosszú ~ Hosszú/dűlő*), de a mikrotoponímiai rendszerek kétrészes neveinek az analógiája is meghatározza őket (Cs: *Borvíz ~ Csekefalvi/borvíz*). A részleges elemismétlő szinonimatípus kétrészes helynévszerkezeti párokra is jellemző. Többnyire S+F (M: *Bánya/pataka ~ Pál-tanórok/pataka*, M: *Nagy/kő ~ Salamás/kő*), de S+M (K: *Felső/Lok ~ Nagy/Lok*, S: *Külső/Zöldes ~ Nagy/Zöldes*) szemantikai szerkezetű típusúak is hordozzák.

2.1.2. A helynévszerkezetek lexikális szerkezeti szinonímiájának köszönhető rokon értelmű névpárok a helynévrendszer **immanens szinonimái** néven nevezhetők. Nem gyakori jelenségek a csíki mikrotoponímiai rendszerekben, a helynévi szinonimapárok mindössze 5,17%-át fogják át, de a helynévi szinonímia szempontjából a legjellegzetesebbek.

A **teljes immanens szinonimák** az egyrészes helyfajta utaló F szemantikai szerkezetű, jelentéshasadásos helynevek jellegzetes szinonim

névpárjai, amelyek lexikális névelemei a helynévadás lexikális bázisának helyfajta-tát jelölő szinonim egyszerű és/vagy összetett földrajzi köznevei (vö. HOFFMANN 2007: 111). Főként az építménynevek csoportjában fordulnak elő: *Tanácsháza* ~ *Néptanács* (K), *Bolt* ~ *Turkáló* (Cs) stb., de szórványosan feltűnnek más névfajta-csoportjaiban is: *Önkiszolgáló* ~ *Üzlet* (S), *Piac* ~ *Piac tér* (K) stb. A teljes immanens szinonima vizsgált névrendszerekben az immanens szinonima elterjedtebb fajtája (60%).

A r é s z l e g e s i m m a n e n s s z i n o n i m a az egy- és kétrészes S+F ~ F szinonim helynévpárok jellegzetes típusa, amelynek a következő esetei idézhetők: *Aranyos/kút* ~ *Csorgó* (M), *Vasút/gödre* ~ *Kubikgödör* (K), *Kút/szeg* ~ *Felszeg* (S), *Bíró Károly/utcája* ~ *Zsácutca* (K), *Felső/piac* ~ *Tormapiac* (Cs), *Darvasok/bányája* ~ *Aranybányák* (S) (40%). A helyfajta-utaló F névrészekben összefüggő névpárok lexikális elemei a teljes immanens szinonimák lexikális elemeivel rokon elemek.

2.2. A k o m p l e x s z i n o n i m á k gyakoriság szempontjából nem a leg-sajátosabbak (6,75%), viszont rendszertani szempontból különösen fontosak erő-teljes összefüggésükből kifolyólag.

2.2.1. A z e l e m i s m é t l ő - i m m a n e n s s z i n o n i m á k , azaz a szinonim alaprészeket és elemismétlő bővítményrészeket mutató rokon értelmű névpárok nem igazán jellemzőek a csíki mikrotoponímiai rendszerekre. Mindössze hat S+F szemantikai szerkezetű népar tanúskodik róluk: *Bor-réti/borvíz* ~ *Bor-réti/kút* (S), *Tankók/szere* ~ *Tankók/utcája* (K) stb.

2.2.2. A z i m m a n e n s - e l e m i s m é t l ő s z i n o n i m á k , azaz az elemismétlő alaprészes és az immanens bővítményrészes szinonim helynév a komplex szinonimák jellegzetesebbik típusa. Kétrészes S+F (M: *Tatár Jóska/kútja* ~ *Vaszi Jóska/kútja*, K: *Oláh/temető* ~ *Román/temető*) és S+M (Cso: *Alsó/Váták* ~ *Belső/Váták*, S: *Kis/kápolnaszeg* ~ *Kicsi/kápolnaszeg*) szerkezetei megkö-zelítőleg arányos megoszlást mutatnak. A bővítményrészi szinonim lexikális ele-mek nagyrészt lakosra, birtokosra utaló rokon értelmű személynevek, de képzett és képzetlen melléknevek is vannak közöttük.

4. Összegzés

A helynévi szinonímia csíki mikrotoponímiai rendszerekbeli vizsgálatai alapján el-mondható, hogy a szinonímia jelensége a szinkrón mikrotoponímiai rendszerek egyik legsajátosabbik szemantikai viszonya. A rokon értelmű helynevek denotatív jelentésbeli ekvivalenciája az alapja, amelyhez a helynévadási norma meghatározta helynevek névszerkezeti síkú összefüggéstípusainak az előbbieken bemutatott egész sora társul. Ezek a helynévi szerkezeti szinonímatípusok a helynévrendszer rendszertani meghatározottságú koherenciájának a sajátos bizonyítékai közé tar-toznak.

Irodalom

- ANDOR JÓZSEF (1998), A fogalmi keret, a szemantikai mező és a szinonimitás határvonalai. In: *A szinonimitásról*. Szerk. GECSŐ TAMÁS–SPANNRAFT MARCELLINA. Bp. 7–19.
- BENKŐ LORÁND (1988), *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Bp.
- BÍRÓ FERENC (2002), Többnevűség, szinonímia Körösladány helynévrendszerében. In: *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Szerk. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA. Miskolc. 15–20.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2000), *Csik helynevei*. Doktori disszertáció (BBTE). Kézirat. Kolozsvár.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2004), Karcfalva helynevei I. *MNyj.* 42: 180–203.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2005), Karcfalva helynevei II. *MNyj.* 43: 173–212.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2006), A Hargita megyei Csíkszentmihály község helynevei. *NyIrK.* 50: 124–38.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2007), A Hargita megyei Csíksomlyó, Csíktapolca és Csobotfalva helynevei. *NyIrK.* 51: 128–37.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2009), A Hargita megyei Csíkcekefalva helynevei. *NyIrK.* 53: 157–60.
- HEGEDŰS ATTILA (2001), A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Bp. 375–408.
- HOFFMANN ISTVÁN (1980), A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *MNyj.* 23: 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003), *Magyar helynévkutatás. 1958–2002*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), *Helynevek nyelvi elemzése*. Második kiadás. Bp. Első kiadása: Debrecen, 1993.
- INCZEFI GÉZA (1970), *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Bp.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1980), A földrajzi nevek rendszerezésének kérdéséhez. *MNyj.* 23: 23–34.
- KÁROLY SÁNDOR (1970), *Általános és magyar jelentéstan*. Bp.
- KIEFER FERENC (2000), *Jelentéselmélet*. Bp.
- KIEFER FERENC–GYURIS BEÁTA (2006), Szemantika. In: *Magyar nyelv*. Főszerk. KIEFER FERENC. Bp. 175–221.
- MEZŐ ANDRÁS (1982), *A magyar hivatalos helységnévvadás*. Bp.
- O. NAGY GÁBOR (1965), A lexémák funkciója és a rokonértelműség. *MNyj.* 61: 312–22.
- PÓCZOS RITA (2008), Többnevűség egy mai helynévrendszerben. *HT.* 3: 179–207.
- PÓCZOS RITA (2010), *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.
- SzinSz. = O. NAGY GÁBOR–RUZSICZKY ÉVA (1989), *Magyar szinonimaszótár*. Negyedik, változatlan kiadás. Bp.
- VilLex. = *Világirodalmi Lexikon XI. sváb–Szy*. Főszerk. SZERDAHELYI ISTVÁN. Bp., 1992.